

Тормоз и виктимизация от връстниците – рискови фактори и психологически последици

Росица Цонева

Abstract: Bullying and victimization among peers- psychosocial implications: Numerous studies have demonstrated that bullying and victimization among peers is associated with a wide range of psychosocial adjustment difficulties. Not only are victims of bullying more likely to experience poorer psychosocial adjustment than their non-victimized peers as would be expected, but the perpetrators of bullying behaviour also demonstrate poor social and emotional adjustment.

Key words: bullying, victimization, psychosocial adjustment.

ВЪВЕДЕНИЕ

Открита е зависимост между тормоза от връстниците и лошата психосоциална настройка. Резултатите от изследвания, обхващащи минали събития и последиците от традиционния тормоз предполагат, че тормозът от връстници може да увеличи уязвимостта на психическото здраве на младежите, включително да генерира вътрешни противоречия, самота и ниско самочувствие. Така също се създават и някои емоционални, социални и поведенчески проблеми, които впоследствие правят децата и юношите лесни мишени за тормоз. Някои личности имат проблеми с приспособяването, явно безпокойство и пасивност, което повишава риска от изпадане във виктимна ситуация.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Тормозът и виктимизацията от връстници се обуславят от рисковите фактори, които до голяма степен определят кръга от социални взаимодействия и спомагат за оценяването на последиците от агресивното действие и поведение. Съотнесени към превенцията рисковите фактори задължително се свързват с необходимостта от приспособяване към опасностите, водещи до рисково поведение на подрастващите. С понятието рисков фактор може да бъде „обозначавано обстоятелството или съвкупността от обстоятелства, които повишават вероятността конкретното дете да развие отрицателно отклонение в поведението си спрямо абстрактната вероятност такова поведение да се прояви при произволно дете от общността” [1]. Отрицателното изменение на поведението зависи и от съвкупност от фактори, действащи, както неутрално, така и положително върху поведенческите модели на детето. Действието на криминогенните рискови фактори засилват и вероятността от реализиране на престъпно поведение.

Детерминиращите фактори, които влияят върху нивото на виктимизацията и тормозът сред децата са социално-икономическата криза и съпровождащата я безработица, липсата на средства за препитание, социално лабилни семейства, последстваният нисък стандарт на бит и култура сред значителна част от населението и съответстваният висок ръст на етнизация на престъпността.

Друг важен фактор е недостатъчния социален контрол (анонимността на извършителя), свързан с деструкция на ценностната система и моралните регулатори (безкритичен достъп до материали с порнографско и подбуждащо към насилие съдържание). Занемарената микро- и макросоциална среда или криминогенна приятелска среда, която се характеризира с безотговорност от страна на родителите, криза и отчуждение в семейството, са също водещи предпоставки за възникването на конфликти, неблагоприятия и нарушения в равновесието на отношенията между детето и средата. Необхващането, отпадането и бягството от училище, безнадзорността, социално-психичните особености на малолетните и непълнолетните, липсата на саморегулация и самоутвърждаване в подрастваща

възраст са широко разпространени причини за социални аномалии, каквито са тормозът и виктимизацията от връстниците.

Потенциалните негативни ефекти от виктимизацията и тормоза от връстници могат да бъдат особено вредни по време на юношеството, тъй като това е етапа на развитие, през който положителните взаимоотношения и подкрепата от страна на връстниците са особено важни аспекти на социалното и емоционалното развитие [11]. Разрушителното и опозиционно поведение, които са свързани с виктимизацията също пречат на социалното и емоционалното развитие на младежите [7].

Общото заключение в литературата е, че тормозът в училище е свързан в по-голяма степен с вътрешни психологически симптоми, отколкото с външни прояви [3]. В сравнение с хулиганите и наблюдателите, жертвите на тормоз са с по-високи нива на депресия и тревожност, ниско самочувствие, повишена самотата и са нещастни в училище [5]. Изследванията показват, че децата и юношите, които са тормозени са най-склонни да реагират или с тъга или гняв [9]. Според Ригби, лицата, които изпитват тъга са по-малко способни да намерят начин да се справят със ситуацията, отколкото хората, които реагират с гняв и могат да потърсят начини да спрат тормоза. Силната връзка между виктимизация и депресия подчертава потенциалните вредни ефекти, които има психическия тормоз върху младежите.

От голямо значение е връзката между виктимизацията от връстниците и екстремните емоционални реакции като мисли за самоубийство, опити за самоубийство, както и осъществени самоубийства. Смята се, че решението за самоубийство се определя от множество фактори и е трудно да се установи причинно-следствената връзка в повечето случаи на самоубийство, научните изследвания доказват, че в повечето случаи младежите, които посягат на живота си или имат мисли и наклонности към самоубийство, са били обект на тормоз от страна на връстници [8]. Пфефер описва потенциалната роля на тормоза и виктимизацията за предизвикване на мисли за самоубийство при жертвата по следния начин: "Чувството на срам и унижение от общественото пренебрежение може да убие здравословното себеусещане на нарцисизъм и чувство за идентичност у младежа, като може да предизвика мисълта, че е негоден и не струва нищо. Това усещане за непригодност е мощна сила, която предизвиква мисли за самостоятелно унищожение".

Повишеното ниво на тревожност при младежите, в повечето случаи е резултат от тормоз и виктимизация от страна на връстници. Изследване, което установява здравните различия при ученици, които са идентифицирани, като жертви на тормоз в сравнение с техните връстници, които не са обект на тормоз разкрива, че симптоми като тревожност, загуба на съня, безпокойство, чувство на панически атаки, се срещат значително по-често при жертвите, отколкото при тези, които не са пострадали [12]. Установено е, че общата и социална тревожност са реално свързани с традиционната и релационна агресия и тормоз при младежите [6]. Живеещите в обща и социална тревожност изпитват опасения от негативна оценка от страна на връстниците си, поради това си създават модел на социално избягване на своите връстници. Съответно, това води до нежелание на жертвите да ходят на училище и по-чести отсъствия, поради несигурността им в училищната среда и усещането за опасност от тормоз от страна на техните съученици, което изпитват там [13].

Самотата представлява обща характерна проява на младежите и децата, които са жертви на тормоз. Жертвите на тормоз имат широк диапазон от междуличностни проблеми, като дефицит на социални умения, социална тревожност и склонност към отрицателна самооценка [4]. Изследванията показват, че жертвите на тормоз изпитват силно безпокойство на обществени места и се затварят в себе си, като гледат да избягват другите. Това съответно вреди на тяхната способност да

формират взаимоотношения. Олвеус, описва типичните жертви на тормоз като "самотни и изоставени" индивиди, които често "не разполагат с нито един добър приятел в своя клас". Крик и Гроtpитър установяват, че релационната агресия допринася значително за изолацията на дадена жертва, докато явната агресия може да има пагубно влияние върху психологическото благосъстояние на младежите. Принстейн стига до извода, че релационната агресия има най-силно въздействие върху изолирането и съответно обрчането на самота на момчетата и момичетата, които се оказват жертви на този вид тормоз.

Ефектът от тормоза от съученици предизвиква тревожна загриженост в обществото, поради въздействието му върху самочувствието и психологическото благосъстояние на младежта [10]. Проучванията са документирали, че тормозът и виктимизацията имат силно негативно отношение върху самочувствието [2]. Игън и Пери изтъкват на преден план значението на самочувствието за психологическото благополучие и подчертават, че ако даденият младеж, жертва на тормоз, се чувства социално неадекватен, не се харесва, и няма приятели, това може да доведе до прекомерен стрес и емоционална дисрегулация. В допълнение, ниското самочувствие, вследствие тормоз и преследване, може да се пренесе и в зряла възраст [9].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тормозът, агресията и виктимизацията от връстници могат да доведат до вътрешен дискомфорт, саморазрушителни прояви, проблеми със самоконтрола и други видове поведенчески аномалии. Въпреки че резултатите са относителни по отношение на нарушеното социализиране при момчетата и момичетата, които са жертви на тормоз, е установено, че и двата пола са изложени на риск, когато са жертви на тормоз. Още повече, и жертвите и насилниците са изложени на значително по-голям риск от преживяване, както на вътрешен, така и на външен дистрес.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Пушкирова, И. И др. Рискови криминогенни фактори и виктимогенни фактори при децата, С., 2010.
- [2] Austin, S. & Joseph, S. Assessment of bully/victim problems in 8 to 11 year-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 1996.
- [3] Boulton, M. J., & Underwood, K. Bully/victim problems among middle school children. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 1992.
- [4] Callaghan, S., & Joseph, S. Self-concept and peer victimization among schoolchildren. *Personality and Individual Differences*, 18(1), 1995.
- [5] Craig, W. M. The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences* 1998.
- [6] Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. Children's treatment by peers: Victims of relational and overt aggression. *Development and Psychopathology*, 1996.
- [7] Hanish, L. D. & Guerra, N. G. A longitudinal analysis of patterns of adjustment following peer victimization. *Development and Psychopathology*, 14, 2002.
- [8] Hawker, D. S. J., & Boulton, M. J. Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4), 2000.
- [9] Olweus, D. *Bullying at School: What we know and what we can do*. Cambridge: Blackwell, 1993.
- [10] Perry, D. G., Kusel, S. J. & Perry, L. C. Victims of peer aggression. *Developmental Psychology*, 1988.

[11] Prinstein, M.J., Boergers, J., & Vernberg, E.M. Overt and relational aggression in adolescents: Social-psychological adjustment of aggressors and victims. *Journal of Clinical Child Psychology*, 2001.

[12] Rigby, K. *Bullying in schools and what to do about it*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996.

[13] Slee, P. T. Situational and interpersonal correlates of anxiety associated with peer victimization. *Child Psychiatry and Human Development*, 1994.

За контакти:

Росица Цонева, Катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 0888 099 713, e-mail: rtsoneva@uni-ruse.bg